

тійного центру. Зміна в керівництві республіки на пряму залежала від владних трансформацій в центрі та змін політичного курсу (початок або завершення реформ). Взагалі, еволюція статусу,

ролі, характеристик діяльності місцевої політичної еліти була кардинальним фактором еволюції партійно-політичних та державних інститутів протягом всієї радянської історії.

1. Авторханов А.Г. Технология власти // Вопросы истории (далі – ВИ). – 1992. – №10. – С. 133-144.
2. Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К.: ІГіЕНД, 2002. – 306 с.
3. Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты. – К.: Довіра, 1993. – 254 с.
4. Дорошко М.С., В.Ф.Колесник. Формування в Україні більшовицької партійно-державної номенклатури в 20-ті роки // Український історичний журнал (далі – УІЖ). - 1993. - № 9. – С. 40-50.
5. Інтерв'ю П.Шелеста журналу "Київ". Квітень 1989 р. // Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / За ред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003. – С. 646.
6. История государственного управления в России: Учебник / Под общ. ред. Р.Г. Пихон. - М.: Изд-во РАГС, 2002. – 542 с.
7. Коржихина Т.П. Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия // ВИ. – 1993. - № 7. – С. 25-33.
8. Мохов В.П. Эволюция региональной политической элиты России. 1950 – 1990. – Пермь: ПГТУ, 1998. – 256 с.
9. Сergyogin С.М. Влада і державна служба: Історичний аспект: Навч. посібник. - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - 194 с.
10. Табачник Д.В., Шаповал Ю.І. О.І. Кириченко: історія однієї політичної долі // УІЖ. - 1990. - № 5. – С. 87-97.
11. Шаповал Ю.І. В.В. Щербицький: особа політика серед обставин часу // УІЖ. – 2003. – № 1. – С. 118-129.
12. Шаповал Ю.І. Дві річниці – одне відзначення. Петро Шелест і Володимир Щербицький як типажі номенклатури УРСР // День. – 2003. – 14 лютого (№ 28).- С. 8-10.
13. Шаповал Ю.І. М.С. Хрушов на Україні. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
14. Шаповал Ю.І. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття // Петро Шелест "справжній суд історії ще попереду". Спогади, щоденники, документи, матеріали. – К., 2003. – С.8.

SUMMARY

THE PERCULARITY OF THE FORMING THE PERSONNELS THE HIGHER SOVIET PARTY NOMENKLATURE URSR FROM 1945 TO 1991

Sluhay T. (Uzhorod)

This article observes the question about the forming peculiarity elite URSR after war period.

This article deals vital analysis the political activity of First Secretary of the Communist party in the Ukrainian SSR; they have rolled from 1945 to 1991.

The main task of this machine was to appoint on the state position. It was the characteristic of the soviet totalitarianism.

The soviet history has showed the evolution of the status and the role of the local political elite during whole soviet period.

БОРОТЬБА ОУН-УПА НА ЗАКАРПАТТІ ПРОТИ ПОЛІТИКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х РОКІВ

Мищанин В. В. (Ужгород)

Вивчення архівних матеріалів, аналіз праць сучасних дослідників дають підставу зробити висновок про те, що проведення колективізації на Закарпатті зустріло значний опір у селян. В краї ліколи не було обшійного господарювання. Кожен з діда-прадіда змагався на вла-

снуну землицю. Закарпаття мало свої особливості, як чисто географічного, так і історико-культурного характеру – невелика частина орних земель, особливо в гірських районах, багатовікове перебування краю у складі Угорщини, а згодом Чехословаччини з особливостями їх

агрикультури та соціальної організації села – не могли не позначитись на процесі проведення колективізації, на психології і укладі життя закарпатського селянина в умовах командно-бюрократичної системи.

Віками вистраждана мрія про землю не покидала селянство і воно протизалося колективізації як могло. Одним з перших проявів цього спротиву був опір натуральним поставкам державі своєї продукції. Наступним кроком були так звані «бабські бунти». Часом ексцеси закінчувалися трагічно для «організаторів» колгоспу. Так, 4 серпня 1947 р. у селі Діброва Тячівського округу о 10 годині ранку натовп односельчан убив голову новоствореного колгоспу І.І.Черничко. До «бунтівного» села одразу ж прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік [1].

Активно підтримували селян у їхніх виступах проти колективізації відділи УПА. Починаючи з 1944 р. в міру просування фронту на Захід командування УПА-Захід все більше приділяло уваги Закарпаттю. Чим це було зумовлено? Насамперед тим, що Закарпаття, на відміну від західноукраїнських земель, ще не зазнало більшовицького режиму, і тому, очікуваним було сприйняття більшовиків як визволителів. «Прогнозувалося і те, що з часом просовітські настрої населення краю зміняться на антибільшовицькі», – лише дослідник цієї проблеми О.Ситник [2]. На першому етапі відділам, що знаходились на території Закарпаття, не рекомендувалось проводити ніякої політико-роз'яснювальної роботи. Активізація діяльності ОУН-УПА починається після жовтня 1944 р. і особливо з часу підписання угоди між ЧСР та СРСР 29 червня 1945 р. Після того, як докотилася хвиля арештів, переслідувань, репресій над всіма, хто викликав підозру, або противився новій владі.

У червні 1945 року органи Держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію сітки ОУН в краї. В результаті арештів, проведених в липні - грудні 1945 р., організація була ліквідована. Лише деяким патріотам вдалося емігрувати за кордон. Після розгрому ОУН в Закарпатті, перед Крайовим Проводом ОУН «Захід-Карпати» виникло завдання створення оунівського підпілля в краї заново. Необхідно відзначити, що весною 1945 р. пройшла реорганізація ОУН, в результаті якої був створений Провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п'ять окружних Проводів ОУН, а саме: Стрийський, Калуський, Станіславський, Коломийський, якому підпорядковувалась Буковинська надрайонна ОУН, і Закарпатський.

На цей час Провід ОУН обережно вів себе на Закарпатті. Керівники ОУН «Захід-Карпати» не відмовляючись від терору проти радянсько-партійного активу, все-таки, поста-

вили своїм головним завданням ведення антирадянської пропаганди серед населення і особливо серед молоді, з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. І тільки тоді, коли буде створено сприятливий ґрунт, планувалось відроджувати організоване підпілля. Влітку 1946 р. Провід ОУН «Захід-Карпати» випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалось спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилося: «Українці Закарпаття! 1944 рік вписується в історію закарпатської землі, як ще одна чорна дата. Замість згаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшовицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття Червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу» [3].

Перший відновлений Закарпатський окружний Провід ОУН був створений влітку 1946 року крайовим провідником ОУН «Роберт» виключно з галичан. Керівником Закарпатських оунівців був призначений Семен Гут (псевд. «Тиміш»), який до цього діяв на Самбірщині. Керівником СБ (служба безпеки) Крайовий Провід ОУН направив на Закарпаття Антона Літуса, який у нашому краї діяв під псевдонімом «Летун».

5 серпня 1946 р. загін «Тиміша» здійснив напад на с.Верхні Ворота, під час якого оунівці вбили секретаря партійної організації села Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б), а також ініціатора організації колгоспів Федора Комара. Після цього «Тиміш» з невеликим загонем, у складі 11 чоловік, знову з'явився на Закарпатті. Бойовики «Тиміша» були зафіксовані органами Держбезпеки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. в с.Смоголовиця Іршавського району вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селіцького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом їх відпустили. В лютому 1948 року «Тиміш» загинув поблизу с.Кульчиці Дрогобицької області, ведучи нерівний бій з опергрупою МДБ [4].

Протягом липня 1946 р. у ряді сіл верховинських районів Закарпаття, зокрема Колочава-Горб, Негровець, Лазі, Нижні Верещки та ін. було відмічено цілий ряд випадків появи загонів УПА, котрі проводили агітаційно-просвітницьку роботу серед населення, а також експропріювали майно радянських торгових закладів та господарств [5].

У радянській історіографії панувала думка, що надіслані з метою пропаганди загони «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» «ніяких ре-

зультатів не дали», бо «населення Закарпаття відноситься до ОУН вороже». Це твердження зовсім відкидають документи ОУН. Так, наприклад, після закінчення мітингу в с.Німесьька Мокра до командира відділу підійшов один з учасників мітингу і сказав: «В моєму селі нас 40 чоловік, що прийшли з чеського легіону. Всі масо зброю. Начувані про вашу боротьбу, ми хочемо разом з вами воювати, бо далі не можемо жити у більшовицькій неволі...» [6]. Після закінчення мітингу в с.Колочава-Лазі до командира прийшов юнак та попросив дати або хоч позичити йому зброю, щоб він міг вбити голову сільради «явного енкаведистського агента». Забігаючи наперед відзначимо, що останній був вбитий у 1948 році [7]. Вже 24 липня 1946 р. на брід Закарпатського обкому КП(б)У було затверджено цілий ряд заходів по посиленню боротьби із «бандерівцями». До них залучались МДБ, МВС, військові та партійно-радянські органи. Проти повстанців було проведено 50 операцій та 15 облав, в результаті яких – 15 чоловік було вбито, 10 поранено і 9 полонено. Також було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1176 чоловік [8].

Однак це не вплинуло на дії УПА. Тільки в жовтні 1946 р. вони провели 9 антибільшовицьких мітингів у селах Іршавського та Свалявського районів [9]. Всього ж протягом 1946 р. було зареєстровано 63 випадки появи і діяльності відділів загонів ОУН-УПА, з них розкритими називалось 19 [10].

Діяльність УПА продовжувалася і в 1947 році. Крайовий Провід ОУН влітку 1947 р. почав створення нового складу Закарпатського окружного Проводу, який теж складався з галичан. Керівником був призначений колишній провідник Вигодського районного Проводу ОУН «Булевар». Його заступником і референтом по пропаганді призначили «Кумпановича». Останній вже неодноразово побував на Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. «Булевар» провів на Закарпатті значну розвідувальну підготовчу роботу. В с.Колочава-Лазі він встановив зв'язок з батьком і сином Сюгаями, а також з колишнім комендантом Карпатської Січі в цьому селі М.Шимоню. Заручилися вони також підтримкою місцевого греко-католицького священика Бобика. Саме через них вони розповсюджували антирадянські листівки і журнали [11].

В 1947 р. продовжували діяти й окремі загони УПА. Так, 27 червня повстанці відділу «Журавлі» знищили в с.Лисичево телефонну централь та роззброїли двох її працівників, що там знаходились. У липні цього ж року на території Іршавського району з'явилася нова боївка ОУН, котра прибула з Дрогобицької області. Очоловав її уродженець Сумської області Сергій Кривошишин. Органами Держбезпеки були

заарештовані 5 членів боївки і 9 їх прихильників із числа місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 чоловік. 17 липня 1947 р. в с.Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і зліквідували її голову Копашука – знаного партійця і вслужника МДБ. На території Волівського округу в 1947 р. діяли загони «Буревія» та «Вишні», котрі тривалий час тримали в остраху радянські органи влади. В результаті каральних акцій проти цих загонів було заарештовано 49 повстанців та їх прихильників.

Мала місце діяльність ОУН-УПА і на Хустщині, де ще живою була героїчна слава захисників Карпатської України. В с.Копашнево діяла група Василя Пригари, яка здійснила 5 антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. жителі сіл Лоза і Горінчево Хустського округу камінням прогнали зі своїх полів трактористів та представників радянської влади, які намагалися провести оранку піль призначених проти волі селян під колгоспне господарство [12].

За свідченням документів у цьому році місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у тому числі: 6 замахів і атентатів, в результаті яких було вбито 6 радянських активістів, із них – двох голів сільрад: один напад на сільську Раду; три напади на винищувальні батальйони. Органам вдалося знешкодити у 1947 р. сім формувань ОУН-УПА.

Незважаючи на каральні дії органів ру ОУН-УПА не зменшився. Тільки з березня по травень 1948 р. було зафіксовано 6 випадків діяльності підпілля ОУН-УПА. У період 1947-1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Міжгірщині. Тут діяли загони «Бойко», «Гайдамаки» та ін. [13]. Виступи проти колективізації були відмічені й у Воловецькому окрузі. Так, у 1949 році поблизу с.Гукливе боївкою ОУН було вчинено замах на одного з керівників Воловецького району Терелю. Останній, разом зі своєю охороною, повертався з Гукливого, де напередодні було організовано колгосп.

Найбільш підступним методом, який широко практикувався репресивним апаратом Радянської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціального призначення органів НКВС-МДБ, що діяли під виглядом самих націоналістичних формувань УПА, а потім у вигляді боївок СБ (служба безпеки) ОУН упродовж 1944-1953 рр. при кожному регіональному відділенні НКВС-МДБ. Метою створення та діяльності провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи по виявленню провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН; організація політичних провока-

цій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН-УПА для компрометації національно-визвольної боротьби та опалювання самої ідеї Самостійної Соборної Української Держави; нацькування різних верств українського населення між собою, сіяння ворожнечі, протиставлення Західної і Східної України.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи значної шкоди визвольному рухові ОУН-УПА. Іноді між ними і органами МДБ виникала навіть конфронтація, оскільки провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити – хто ж вбиває та грабує населення. Чи це дії окремих кримінальних злочинців, чи спланована діяльність груп спеціального призначення? Так, зокрема, група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області в складі М.Антоня, П.Антоня, П.Лемка, В.Тетзи під керівництвом Кармелюка на протязі 1948 року на території округу, під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань. Зброю вони одержали в Хустському відділенні МДБ [14].

У 1950 р. органами МДБ була викрита «Спілка визволення Закарпаття» у Мукачівському районі. Серед її основних завдань було: залучення до діяльності організації нових членів, поширення антирадянських листівок, здійснення диверсійних актів у колгоспах. 8 її членів було заарештовано і засуджено на тривалі стро-

ки. В ході слідства було встановлено, що причиною створення організації стали факти негативного ставлення населення краю до проведення колективізації [15].

Трагічною була і доля учасників молодіжної організації «Воля», яка існувала в кінці 1949 – до початку 1950 рр. Не бажаючи вступати в комсомол учениці 9 класу Великолучківської середньої школи створюють власну організацію. Займалися вони, в основному, поширенням листівок, написанням віршів антирадянського змісту. Організацію було розкрито... Вирок суду жорстокий. Керівників організації Ю.Хома, В.Липей, Ю.Рубіш були засуджено до 25 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав ще на 5 років. «За боротьбу проти радянської влади, за створення самостійної України», – як йшлося у матеріалах слідства [16]. Загалом рух УПА існував на Закарпатті до 1953-1954 рр., але останні два роки – у вигляді окремих проявів.

Роблячи певний підсумок діяльності ОУН-УПА на Закарпатті, слід зазначити, що увесь край був охоплений цим рухом. Хоча домінували у цьому відношенні гірські райони через сприятливі природно-географічні умови, віддаленість від міст, шляхів сполучень; досить високого рівня національної самосвідомості верховинців. Цілеспрямоване замовчування і прихриття фактів діяльності ОУН-УПА мали на меті замовчування і запламування цього руху на Закарпатті.

1. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? // Новини Закарпаття. – 1993. – 6 травня.
2. Ситник О. Українська Повстанська Армія на Закарпатті. – К., 1997. – С. 2.
3. Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 96.
4. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.) . // Carpatica-Carpatika. – Випуск - 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття Україною). – Ужгород, 2000. – С.79-80.
5. Ситник О. Названа праця. – С.4.
6. Літопис УПА. Т.9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. – 1982. – С.340.
7. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород: Карпати, 1980. – С.167.
8. Справки, докладные записки МГБ, МВД о фактах антиколхозных и антисоветских выступлений кулацких и других антисоветских элементов (14.01.49 г.) // ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп.1. – Спр.907. – А.21-24.
9. Літопис УПА. Т.9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. – 1982. – С.427.
10. Ситник О. Названа праця. – С.5.
11. Вегеш М. Названа праця. – С.80-81.
12. Там само. – С.83-84.
13. Ситник О. Названа праця. – С.8-9.
14. Вегеш М. Названа праця. – С.88.
15. Ситник О. Названа праця. – С.10.
16. Довганич О. За відсутністю складу злочину: («Воля» у радянській неволі) // Карпатський край. – 1996. – №8-12. – С.28-29.

ZUSAMMENFASSUNG
DER KAMPF DER ORGANISATION DER UKRAINISCHEN NATIONALISTEN
UND DER UKRAINISCHEN AUFSTÄNDISCHEN ARMEE GEGEN DIE KOLLEK-
TIVIERUNGSPOLITIK IN DER ZWEITEN HÄLFTE DER 1940 JAHREN
Mistschanyn V. (Ushhorod)

In diesem Artikel analysiert der Autor den bewaffneten Kampf der Organisation der ukrainischen Nationalisten und der ukrainischen aufständischen Armee während der Kollektivierung in Transkarpaten. Er bestimmt die Hauptetappen dieses Kampfes, verweist auf seine Ergebnisse.

ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ЗАКАРПАТТІ ВОСЕНИ 1991 р.

Пінаш В. В. (Ужгород)

23 — 25 квітня 1991 р., на зустрічі президента СРСР М. Горбачова у Ново-Огарьові із лідерами дев'яти республік, був започаткований т. зв. «ново-огарьовський процес» із підписанням нового союзного договору [43, 267].

Щоб не допустити підписання 20 серпня 1991 р. представниками перших трьох республік «ново-огарьовського» варіанту договору, консервативні сили у керівництві СРСР, котрим договір не подобався із-за наявних у ньому «конфедеративних» ознак, за добу до цього зробили спробу здійснити державний переворот.

Як стало відомо з документів, знайдених у Львівському обкомі Компартії, про введення з 19 серпня 1991 р. надзвичайного стану, в обкомі повідомили з Москви ще 18 серпня, зобов'язавши безумовно підтримувати путчистів [74, 289, 291]. А Секретаріат ЦК КПУ дав вказівку партійним комітетам, цитуємо мовою оригіналу, вважати: «содействие государственному комитету по чрезвычайному положению (далі – ГКЧП. – Авт.) в СССР», як «важнейшую задачу партийных комитетов» [12; 74, 289 — 281].

Є підстави вважати, що Закарпатський обком, а також райкоми та міськкоми КПУ, контрольовані ними органи влади дотримувалися вказівок ГКЧП. Перший секретар обкому В. Химинець у інтерв'ю чехословацькій газеті «Млада фронта» схвалив дії путчистів [33]. Згідно інформації першого заступника прокурора області В. Вязмітінова на сесії обласної ради 27 вересня 1991 р., 20 серпня в облвиконком надійшло шість шифрограм від ГКЧП [4]. Вранці 20 серпня в обкомі КПУ відбулася нарада, на яку викликали перших секретарів райкомів, міськкомів КПУ та голів райвиконкомів, де ставилося завдання утворювати на місцях «комісії ГКЧП», заборонялись виступи проти ГКЧП. Після того її учасники пішли на ще одну нараду, яка відбулася в облвиконкомі з таким порядком денним: «Про завдання влади і управління, керівників установ та підприємств по підвищенню організованості та забезпечення стабільної роботи підвідомчих організацій, дотримання пра-

вопорядку у зв'язку з введенням у країні 19.08. 1991 р. надзвичайного стану» [4; 31].

Розгорнути свою діяльність на підтримку ГКЧП обласні, районні керівники КПУ та місцевої влади просто не встигли. Наступного дня після наради стало відомо про провал путчу. Втім, чітким показником того, що в Закарпатті органи влади підтримували путчистів, є те, що було дано вказівку всім газетам – органам влади та КПУ, без жодних коментарів, публікували документи ГКЧП. Деякі вийшли з ними 22 серпня, тобто тоді, коли головні путчисти були вже заарештовані.

19 – 21 серпня 1991 р. демократичні організації планують проведення акцій протесту 19 серпня активісти Народного Руху України (далі – НРУ, Рух) та інших організацій зібралися у приміщенні Ужгородської міської Ради та засудили путч. Тут же був утворений штаб із організації протистояння ГКЧП у наступному складі: В. Бель, П. Федака, І. Станіслав [21, 3-зв.].

Окремими місцевими організаціями були віддруковані і розповсюджені листівки з оцінкою ГКЧП як путчу та закликом до супротиву, проведення загального страйку тощо. Зокрема, у ніч на 21 серпня на Рахівщині був розклеєний «Маніфест Рахівської районної організації НРУ», де стверджувалося: «Громадяни! Наша Вітчизна – Україна у небезпеці! Державний переворот, здійснений групою політичних злочинців, є спробою відновити сталінський режим...». Маніфест закликав до організації страйкових комітетів та проведення 22 – 23 серпня попереджувальних страйків, а також «готуватися до загальної громадянської непокорності» [20, 1; 39]. У організаціях НРУ розроблялися також заходи до боротьби з диктатурою в умовах надзвичайного стану.

Вже на 21, 22 та наступні дні серпня 1991 р. осередками НРУ, спільно з осередками інших демократичних організацій, були заплановані мітинги. Влада, керуючись вказівками ГКЧП, їх не дозволяла, а, у випадку проведення